

# A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG POLITIKAI HELYZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A. SAJTI ENIKŐ

Egy kisebbség szervezkedésének, önmegőrzésének lehetőségeit és korlátait több tényező befolyásolja. Hogy csak néhányat említsek: függ egyrészt az adott kisebbség társadalmi struktúrájától, a polgárosodás fokától, történelmi, szellemi, erkölcsi hagyományaitól, politikai tagoltságától, az adott ország kisebbségi politikájától, toleranciájától, a nemzetiségi kérdés nemzetközi súlyától, s nem utolsósorban az anyaország kisebbségtámogató külpolitikai lehetőségeitől. Hozzászólásomban ez utóbbi szempont vázlatos számbavételére vállalkozom a délvidéki magyarság két világháború közötti története kapcsán.

A szerb és antant csapatok 1918 novemberében délvidéki bevonulásával, majd az újvidéki Nagy Szláv Nemzetgyűlés november 25-ei határozatával a Délvidék elszakítása, elszakadása lényegében befejezett tényvé vált. A békeszerződések aláírásáig ugyanakkor a terület államjogi helyzete rendezetlen maradt: a belgrádi katonai egyezmény (1918. november 13.) a Bácska, Bánát polgári közigazgatását a magyar szervek hatáskörébe utalta, az újvidéki Nemzeti Tanács ezzel a feladattal ugyanakkor a helyi, tartományi kormányt, az ún. Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóságot bízta meg. Mint ismeretes, a szerbek által megszállt Pécs, Baranya egy része, Baja és környére is a Nemzeti Igazgatóság hatáskörébe került. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az SZHSZ Királyság kikiáltásával (1918. december 1.) Belgrád sajátjának tekintette az említett részeket, bár külpolitikai okok miatt a Nemzeti Igazgatóságot

csak szóban ismerte el, ami Újvidék és Belgrád között számos feszültség forrásává vált. Egy kérdésben azonban mind a lokális, mind pedig a centrális hatalom egyetértett: gyors ütemben meg kell kezdeni a terület nacionalizálását. A régi magyar és az új jugoszláv hatalmi szervek rövid, de annál viharosabb történelmi vetélkedőjét a határkérdés lényegében békeszerződés előtt történő eldöntése, valamint a szerb hadsereg jelenléte tette reménytelenül egyenlőtlen küzdelemmé.

A békeszerződés aláírásáig a magyar kormányok politikája arra irányult, hogy ne hagyjanak kétséget a szerbek által megszállt területek hovatartozását illetően. Változatlanul jogot formáltak a közigazgatásra, a törvényhozásra, az iskoláztatás fenntartására, az adószedésre és katonai sorozásra, abban a – ma már tudjuk – hiú reményben, hogy Horvátországot leszámítva a déli területek megmenthetők a magyar állam számára. 1919. szeptember végéig a tisztviselőket, tanárokat, jogászokat arra utasították, tagadják meg az új hatalom által megkövetelt engedelmességet, ne tegyék le a hivatali esküt – amire a jugoszláv szervek tömeges elbocsátásokkal, kitoloncolásokkal válaszoltak. A Friedrich-kormány már – Erdélyvel ellentétben – a Felvidéken és a Délvidéken „látszólagos beilleszkedésre” utasította a tisztviselői kart. Ennek döntő oka, mint ismeretes, nem a területről történő lemondás, hanem a környező utódállamokból kitaszítottak, menekültek befogadásával, elhelyezésével kapcsolatos *társadalmi* feszültségek voltak. A trianoni békeszerződéssel a magyar kormányok, valamint a délvidéki magyarság szembe kellett nézzen azzal, hogy a szerb katonai megszállás, az új délszláv állam eddig ideiglenesnek hitt, átmenetinek remélt közigazgatása nemzetközi megerősítést nyert – az adott helyzettel tartósan kell számolni.

A kisebbségvédelmi szerződések vonatkozó *klauzuláira* nem kívánok kitérni, annyi azonban mégis idekívánkozik, hogy a belgrádi kormányok – egyedül az utódállamok közül – az optálási jog lejártáig (1922-ig) megtiltották a magyarok politikai, kulturális szervezkedését, és nem gyakorolhatták választási jogukat sem.

A magyar kormány – tekintettel az ország nemzetközi helyzetére, valamint az SZHSZ Királysággal fennálló rendkívül feszült viszonyra, egyéb eszközök híján, *titikos* csatornákon keresztül tartotta a 20-as évek első felében a kapcsolatokat az ottani magyarokkal.

A belgrádi magyar követségnek kifejezetten megtiltották, hogy közvetlen kapcsolatot tartson fenn a magyarokkal, a konspiratív érintkezésbe azonban bevonták a követség egyes munkatársait. Budapest említett álláspontjának kialakításához az a törekvés is hozzájárult, hogy elhárítsa azt a képet, amely a délvidéki magyarságot kollektíve államelenes, irredenta kisebbségként tünteti fel, akik, úgymond, engedelmes végrehajtói Budapest revizionista külpolitikájának.

1921 májusától a Bethlen-kormány a magyarok támogatását, érdekvédelmét lényegében 1931–1932-ig – a Felvidékhez, Erdélyhez hasonlóan – egy fedőszervezeten keresztül, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központján, ezen belül is a Szent Gellért Társaságon keresztül látta el. Ennek elnöke Herczeg Ferenc, a korszak ünnepezt írója volt. A szervezet megalakítása része volt az ország konszolidációjának, s együtt járt az *irredenta* szervezetek feloszlásával, illetve tevékenységük korlátozásával. Központi apparátusa a miniszterelnökség 2. ügyosztályán keresztül közvetlenül Bethlen István miniszterelnöknek volt alárendelve, de fontos szerepet játszott benne Teleki Pál is. A TESZK pénzügyi támogatását – az országgyűlés megkerülésével – csak a kormánynak kellett jóváhagynia. A TESZK 1921–1922-es költségvetése az állami költségvetés kb. 0,4%-át tette ki, 251 millió koronát. Ebből 25 milliót a határon túli titkos katonai szervezetek támogatására használtak fel, amelyek támogatását 1921 nyarától egyébként beszüntették. 16 milliót külföldi propagandára, 48 milliót a Felvidék, 110 milliót Erdély, 37 milliót pedig a Délvidék számára irányoztak elő.

A Szent Gellért Társaság ez utóbbi összegből finanszírozta például a *Julián Egyesület* szlavóniai és boszniai szórványmagyarság számára fenntartott pécsi internátust, a protestáns és katolikus egyházakat, a magyar iskolákat, a magyar nyelvű sajtót, a kulturális egyesületeket, a gazdaköröket, a zágrábi magyar egyetemistákat, valamint az 1922 őszén megalakult Jugoszláviai Magyar Pártot.

S itt egy pillanatra meg kell álljunk.

Budapesten élesen különbséget tett a vajdasági magyarok különféle irányzatai között. Kifejezetten ellenérdekelt volt a *Bácsmezei Napló* köré tömörülő, Magyarországgal szemben éles társadalomkritikával élő, Belgrád kifejezett jóindulatát, támogatását élvező, Linder Béla nevével fémjelzett októbrista emigrációval szemben, valamint az új államba történő beilleszkedést nyíltan tagadó, önmagukat „harcos keresztény

magyarnak” nevező irányzattal szemben. Ez utóbbiak a Fáth Ferenc apátplebános által alapított újvidéki *Délbácska* című lap körét alkották. A magyar kormányok viszont teljes támogatásukról biztosították a jugoszláv királyság alkotmányos rendjébe beilleszkedni hajlandó, Belgrád hivatalos köreivel konszenzust kereső, ám a magyar kisebbség politikai, kulturális, gazdasági jogaiért kiállni kész, egy konzervatív politikai párt létrehozását igénylő csoportot, amelyet Streliczky Géza, Várady Imre és Deák Leó vezetett. E csoport szorosan kötődött az anyaország hivatalos köreihez, a mindenkori kormányhoz. Több, a jugoszláviai magyarokhoz eljuttatott instrukciójában a magyar külügyminisztérium egyenesen megfenyegette a magyarság vezetőit, hogy azok a személyek és irányzatok, amelyek nem értenek egyet a magyar politikai párt megalakításával, nélkülözni kénytelenek Budapest anyagi és erkölcsi támogatását.

A 20-as évek második felétől, a 30-as évek elejétől, a magyar–jugoszláv politikai párbeszéd megindulásával, majd felerősödésével párhuzamosan – amely szerves része volt a Locarno után kialakult európai helyzetnek – megjelent, majd egyre gyakrabban szerepelt a két kormány közötti tárgyalásokon a magyar kisebbség problémája. Ez azonban ekkor, a magyar fél által javasolt megnehtámadási és döntőbíráskodási szerződés kapcsán inkább csak eszköz szerepet kapott a tárgyalásokon, s főként Belgrád szándékának kitapogatására szolgált. A jugoszláv kormány ugyan kezdettől fogva elzárkózott a javasolt szerződés kisebbségi kérdéssel történő összekapcsolásától, s mint ismeretes, a magyar–jugoszláv megnehtámadási és döntőbíráskodási egyezmény helyett egy magyar–olasz barátsági egyezmény született 1927 áprilisában, s a két ország közeledésének a kisantant többi állama csakhamar véget vetett. A magyar–jugoszláv politikai párbeszédnek kisebbségi vonatkozásban mégis volt némi pozitív hozadéka. A külügyminisztérium a 20-as évek végén már nem tiltotta meg a belgrádi magyar követségnek, hogy kapcsolatokat tartson fenn az ottani magyarság vezetőivel. Forster Pál követ 1928 őszén már egyenesen olyan utasítást kapott, hogy állítsa helyre a magyarság politikai egységét az egymást „túlzó klerikálisnak” (Újvidék), valamint „szabadkőművesnek és zsidónak” (Szabadka, Becskerek) tituláló csoportok között.

A királyi diktatúra 1929. januári proklamálása bizonyos szempontból a magyarság számára is egy korszak végét jelentette: egy olyan korszakét, amikor úgy tűnt, hogy politikai alkukkal, a szláv pártok ellentéteit jól,

de inkább rosszul kihasználva, az alkotmány és a parlamentarizmus játékszabályait betartva lehet elérni némi eredményt. A belpolitikai játéktér végletes leszűkülése ugyanakkor felértékelte Magyarország kisebbségpolitikájának jelentőségét. Annál is inkább, mivel a diktatúra megsemmisítette az MP nehezen elért eddigi eredményeit is: nemcsak a három magyar képviselő, Budapest által egyébként élesen bírált parlamenti politizálásának vetett véget, de a tartományi, községi választásokon elért sikereket is semmissé tette.

A rezsiváltás ugyanis a közép- és alsófokú közigazgatási tisztviselők szinte teljes cseréjét jelentette. Feloszlatták a tartománygyűléseket, a városi, községi választott testületeket, a polgármestereket katonai biztosokkal váltották fel. Az egyesülési jog felfüggesztésével nem csupán a politikai pártok, de a magyarság szempontjából ennél talán jóval fontosabb kulturális egyesületek munkáját is lehetetlenné tették.

A diktatúra, mint ismeretes, nem kisebbségellenességből fakadt, hanem a szerb–horvát ellentétek megoldásának szándékaként született meg. Kezdetben, paradox módon, a jugoszláviai közvélemény jelentős része, köztük a magyarság vezetői is, megkönnyebbüléssel fogadták. Eleinte, a rendszer logikájából fakadóan, az új hatalom a kisebbségekkel való párbeszédet meg sem kísérelte. Később azonban, az álparlamentarizmus időszakában, az egységes jugoszláv nemzet kialakításának büvöletében Belgrád új arcokat keresett politikájához, akiknek elsőrendű feladata az lett volna, hogy beterelje a magyarokat a *jugoszlávizmus* zászlaja alá, azaz a Jugoszláv Nemzeti Pártba. Belgrádban nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a kényszerű politikai visszavonultságban élő, volt magyar párti vezetők (Várady Imre, Deák Leó, Streliczky Dénes és mások) változatlanul élvezik Budapest támogatását, s a Szántó Gábor vezette jugoszláv „hűségmozgalom” Magyarország részéről semmiféle támogatást nem élvez.

A magyarokkal szembeni, már-már feledésbe merülő kollektív államellenesség és *irredentizmus* vádját a marseille-i merénylet időszakában ismét mesterségesen felkorbácsolták, és tömeges kiutasításokra került sor (2700 fő).

A diktatúra lazulásával párhuzamosan, de nem függetlenül a 30-as évek második felében kibontakozó magyar–jugoszláv közeledéstől sem, a jugoszláv kormány hajlandónak mutatkozott az egyébként is csekély eredményeket felmutató vajdasági magyar–jugoszláv mozgalmat felál-

dozni. Amikor Stojadinović miniszterelnök 1938 júliusában Budapest értésére adta, hogy Szántót a „közéleti szereplés könnyű fajsúlyú” figurájának tartja, és tárgyalásokat kezdeményezett a még mindig komoly tekintéllyel rendelkező Váradyval és társaival, a Zágrábhöz kötődő, Nagy Iván nevével fémjelzett magyar föderalista mozgalmat is szeretne volna leszerelni. Attól féltek, hogy a magyar kisebbség ügyét a horvát autonomistákhoz kötő irányzat felerősödése esetén a magyarok is „rögtön maximális nemzetiségi jogokat, majd azután autonómiát követelnének”.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ebben az időben Jugoszlávia aggodalommal figyelte Csehszlovákia sorsát, Magyarország területgyarapodását. A két ország között 1938 augusztusában megindult tárgyalásokon Jugoszlávia ugyan még mindig kitért egy kisebbségi szerződés, valamint a délvidéki magyarok politikai pártjának engedélyezése elől, de jószándékát bizonyítandó ígéretet tett egy magyar szenátor, két „lehetséges” és egy „biztos” magyar képviselői mandátumra. Mivel a jugoszláv kormány Budapest megítélése szerint szűkkeblű volt a mandátumok felajánlásában, és hallani sem akart a MP újraengedélyezéséről, a Külügyminisztérium nem intette le Nagy Iván zágrábi tevékenységét. Egyébként is úgy vélték, hogy ezt a mozgalmat „minden más szemponttól eltekintve a múltban alkalmazott »két vasat tartani a tűzben« elvre való figyelemmel sem lenne célszerű akadályozni”. Ez a „két vasat tartani a tűzben” politikája korántsem volt új elem a magyar kormányok jugoszláv politikájában. Kezdetől fogva a diplomáciai párbeszéd hol gyengébb, hol erőteljesebb szándéka mellett óvatosan, titokban kapcsolatokat tartottak fenn az ország centralista egységével szembenálló politikai erőkkel, s mint köztudott, köztük a horvát szeparatistákkal is. A magyarság politikai széttagoltsága ugyanakkor soha nem volt inkább.

A délvidéki magyarok sorsát kizárólag Zágráb politikai támogatásához kötő Nagy Iván-féle mozgalom dominánssá válását Budapesten a 30-as évek végén még nem tartották időszerűnek, bár hosszú távon számoltak vele, s ekkor egységtárgyalásokra utasították mind Váradyék, mind pedig Nagy Ivánt.

A jugoszláv centralista rendszer „dualista” irányba történő elmozdulása jelentősen *fellazította*, bár korántsem szüntette meg azt a több mint két évtizedes belgrádi hatalmi nyomást, amely pillanatnyi politikai

érdekek alapján, mintegy adományként adagolta a kisebbségi jogokat. A magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírását megelőző tárgyalásokon, a 40-es évek végén, ha nem is komoly formában, felmerült bizonyos területek (a zentai és topolyai járás) esetleges átadásának, valamint egy lakosságcserének a gondolata is. A barátsági szerződés megkötését (1940. december 12.) – a délvidéki területi revízió reményében – a magyar kormány nem kívánta összekötni egy korábban igen csak forszírozott kisebbségi szerződéssel, a szerződés kisebbségekre gyakorolt hatása mégis tagadhatatlan. A szerződés ratifikálása után Teleki miniszterelnök, valamint a két külügyminiszter, Bárdossy és Cincar-Marković abban állapodtak meg, hogy a két kormány szakértőiből egy bizottságot hoznak létre, amely, a két ország történetében először, áttekinti majd a magyarországi délszlávok és a jugoszláviai magyarok sérelmeit. S bár a felgyorsuló események miatt e bizottság megalakítására már nem kerülhetett sor, Belgrád e nélkül is komoly gesztusokat tett a magyarok felé. Az önálló magyar politikai párt működését ugyan továbbra sem engedélyezték, a Radikális Párton belül azonban létrehozhattak egy magyar tagozatot, s teljesült a magyarság régi vágya, megalakult a Magyar Közművelődési Szövetség, végképp eltörölték az iskoláztatás hírhedt névelemzését, ígéretet kaptak a magyarok arányos képviselésére a hivatalokban.

Paradox módon az első világháború utáni európai rend felbomlása, a területileg meggyarapodott Magyarország közép-európai súlyának megváltozása, Jugoszlávia külpolitikai veszélyezetének felerősödése, belső, centralista egységének felbomlása hozta meg a délvidéki magyarok számára a nemzetiségi lét megőrzésének táguló lehetőségét. Ez egyrészt az anyaország kisebbségtámogató politikájának felerősödésében, és Belgrád fokozódó toleranciájában nyilvánult meg. A háború árnyéka és a revízió közeli reménye, majd beteljesülése zárta keretek közé a délvidéki magyarok két világháború közötti történetének ezt az utolsó, rövid korszakát.